

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14174429>

ARAB YOZUVI TURLARINING SHAKLLANISHI

Olimboyeva Zakiya Jur'atbek qizi

“Ichan-Qal'a” davlat muzey-qo'riqxonasi ilmiy xodimi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada arab olamida shakllanib, amalda qo'llana boshlagan arab yozuvi turlari haqida va bu turlarning haqiqiy san'at darajasiga ko'tarilganligi haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *Ma'qal ibn Sinon al-Asjiy, Kufiy, Muhaqqaq, Rayhoniyy, Suls, Tavqi, Riqo, Nasx.*

FORMATION OF ARABIC WRITING TYPES

ABSTRACT

This article gives brief information about the types of Arabic writing that were formed and started to be used in the Arab world and how these types rose to the level of real art.

Keywords: *Ma'qal ibn Sinon al-Asjiy, Kufiy, Muhaqqaq, Rayhoniyy, Suls, Tavqi, Riqo, Nasx.*

28 harfdan iborat bo'lgan arab alifbosining dastlabki shakli xatti ma'qaliy deb atalgan. Ma'qaliy xati kufiy xatigacha bo'lgan qadimiy yozuvlardan bo'lib, uning harflari butunlay tekis – yoyiq, tik chiziqlar bilan ifodalangan bo'lib, hech bir harfida dumaloq shakl bo'lmaganligi bilan kufiy hatidan ajralib turadi.

Bu xatni “ma’qaliy” deyilishiga sabab shuki, milodiy 623-yilda shu nom bilan ataluvchi ikkita shaxs yashagan – biri Makkada Ma’qal ibn Sinon al-Asjiy, ikkinchisi Basrada Ma’qal ibn Yasor al-Muzaniylarning biriga nisbat berilganligini bildiradi. Ammo mazkur xat uzoq iste’molda bo‘lmagan, shuhrat qozona olmagan. VII asrdan boshlab uning o‘rnini arab yozuvining eng qadimiysi va eng mashhuri xisoblangan xatti kufiy egallaydi .

Umuman, xattotlar va qalam sohiblari orasida eng ko‘p tarqalgan va eng e’tiborli sanalgan xat turlari quyidagilardan iboratdir:

Kufiy yozuvi yoki xatti kufiy – Kufiy yozuvi nabatiy yozuvi asosida shakllangan dastlabki arab yozuvidir. U birinchi marta Kufa shahrida ishlatilib, u yerda rivoj topgani uchun «kufiy» deb nom olgan. Arab olimlarining fikricha, (bu olimlar XI asrga mansubdirlar) Qur’onning birinchi qo‘lyozma nusxasi yozilgan bu yozuv turi 4-xalifa hisoblangan Ali ibn Abu Tolib tomonidan takomillashtirilgan. Natijada o‘sha davrda turli yozishmalar, davlat idoralaridagi hujjatlar va boshqa yozuv-chizuvlar shu yozuvda olib borilgan. O‘sha davrdagi qo‘lyozma kitoblar ham shu yozuvda yaratilgan.

Keyinchalik esa, Ibn Muqla o‘tkazgan islohot natijasida vujudga kelgan boshqa turdagi yozuvlar o‘rnini egallay boshlagan. XII asrga kelib Suriya, Iroq, Eron hududlarida kufiy yozuvi amalda qo‘llanishdan to‘xtagan. Lekin u umuman iste’moldan chiqib ketgan emas. Kufiy yozuvi islom badiiy san’atining asosiy elementlaridan biri bo‘lib xizmat qilgan. Shu bilan bog‘liq holda bu yozuv turi ishlatilish sohasiga qarab, yana bir necha turga bo‘linib ketgan. Masalan, bu xat turidagi harf elementlariga gullar, barglar, ko‘raklar shakli berilib, xusnixat turlarida ishlatilgan va unga gulli xatti kufiy deb nom berilgan. Kufiy yozuvidagi harflarning yozilishidagi to‘g‘ri chiziqlar o‘rtasidagi to‘g‘ri burchaklarga yanada ishlov berilgan, ya’ni uning geometrik shakli qayta ishlangan va undan turli xil binolarning ustki qismidagi bezaklar sifatida ishlatila boshlagan. Bunda mazkur xatti kufiy, birinchidan, yozuv sifatida ma’lum tushunchani ifodalasa, ikkinchidan, naqsh yoki bezak sifatida imoratlarning chiroyli chiqishi uchun xizmat qilgan. Xatti kufiyning bu turi kufiyi bannoiiy-binokorlik kufiy xati deb nom olgan.

Kufiy yozuvida qabr toshlariga turli yozuvlar bitilgan. Shuningdek, XV asrgacha qo'lyozmalarda asar nomi, asar boblari va qismlari nomi, asar boshlanishidagi basmalani yozishda kufiy yozuvidan foydalanilgan.

Muhaqqaq yozuvi yoki xatti muhaqqaq – Bu yozuv turi abbosiylar hukmronligining boshlanishida - VII asrning ikkinchi yarmida vujudga kelgan. U Iroq hududida paydo bo'lgani sababli xatti iroqiy deb ham ataladi. Bu yozuv turida harflardagi egri chiziqlar bilan to'g'ri chiziqlar o'rtasidagi proporsiya 1,4 va 3,4 ga to'g'ri keladi. Muhaqqaq yozuvi katta harflar bilan yoziladigan matnlarga mo'ljallangan. Shuning uchun u katta hajmdagi Qur'on nusxalarini ko'chirishda ishlatilgan.

Yana shuni aytish joizki, muhaqqaq yozuvining ishlatilish sferasi juda keng bo'lmagan. Undan asosan Qur'on nusxalarini ko'chirishda, xattotlik namunalarini yaratishda hamda imoratlarning peshtoqiga bezak sifatida Qur'on oyatlarini bitishda foydalanilgan. XVII asr o'rtalariga kelib, bu yozuv o'z o'rnini yana bir yozuv turi hisoblangan suls yozuviga bo'shatib bergan.

Rayhoni yozuvi yoki xatti rayhoni – kufiydan kelib chiqqan. Bu nom xatning yozilishi shakl jihatidan rayhonga o'xshashligida. Kufiy va rayhoni xatlarning ixtirochisi Ibn Bavvob (.mil.1022y.) bo'lgan. Xat go'zalligi va nozikligi tufayli rayhon nomi bilan rayhoni deb atalgan.

Hozirgacha sharq paleografiyasida bu yozuv turiga aniq ta'rif berilmagan. Bir xil olimlar rayhoni yozuvi bilan muhaqqaq yozuvi o'rtasidagi farq rayhoni yozuvidagi chiziqlarning faqat ingichkaligi va go'zalligidan iborat, bundan boshqa ular o'rtasida farq yo'q desalar, boshqalarning fikricha, agar muhaqqaq yozuvidagi harflarning o'zaro mutanosibligi qonun-qoidasiga rioya qilgan holda nasx yozuvi bilan bir xil hajmda harflar yozilsa, bu rayhoni yozuvi bo'ladi. Yana uchinchi toifa olimlarining fikricha, muhaqqaq yozuvida ayrim harflarni tashkil etuvchi doiralar kvadratga yaqinroq turadi.

Suls yozuvi yoki xatti suls – O'rta asrlarda bu yozuv musulmon olamining barcha hududlarida eng keng tarqalgan yozuv turlaridan edi. Bu yozuvni muhaqqaq

yozuvi bilan qiyoslasak, muhaqqaq yozuvida tantanavorlik, ulug‘vorlik aks etib tursa, suls yozuvida esa, o‘ziga xos mayinlik, noziklik ustun turadi. Bu yozuvda harflardagi yo‘g‘on yoziladigan qism bilan ingichka yoziladigan qism o‘zgacha bir noziklik bilan almashinadi. Bu yozuvda chiziqlarning uchdan bir qismi to‘g‘ri chiziqdan va uchdan ikki qismi egri chiziq va dumaloq shakldan iborat bo‘lgani uchun bu yozuv “suls” deb atalgan. (arabchada bu so‘z “uchdan bir” ma’nosini bildiradi).

Tavqi’ yozuvi yoki xatti tavqi’ – Bu yozuv turi xatni tez yozishga mo‘ljallangan, harflarning shakli dumaloq bo‘lgan yozuvdir. O‘rta asr xattotlarining fikricha, bu yozuv suls yozuvidan kelib chiqqan va uning modifikatsiyasidir. Bu yozuv turida harflarning hajmidagi o‘zaro mutanosiblik suls yozuvidagi mutanosiblik bilan bir xil bo‘lsada, ularning bir-biriga ulanishi suls yozuvidan farq qilgan. Chunki bu yozuv turida elementlarning oltidan bir qismi to‘g‘ri chizikli elementlardan iboratdir. Shunday qilib, tavqi’ yozuvi mavjud bo‘lgan yetti yozuv turi ichida eng tez yoziladigan yozuv hisoblangan.

Riqo yozuvi yoki xatti riqo – Bu yozuv turi tavqi’ yozuvining kichraygan shakli bo‘lib, u ham suls yozuvi bazasida vujudga kelgan. U ham hukmronlarning farmon va yorliqlarini yozishda qo‘llanilgan. Riqo yozuvi o‘zining hususiyatlari bilan tavqi’ yozuvidan farq qilmaydi. Faqat riqo tavqi’ga qaraganda maydaroq va ingichkaroq yoziladi. Qisqa qilib aytganda bu yozuv ham tez yozishga mo‘ljallangan, harflari dumaloq shaklli yozuvdir.

Nasx yozuvi yoki xatti nasx – “Nasx” so‘zining lug‘aviy ma’nosi “yo‘q qilish, bekor qilish, chizib tashlash”dir. Termin sifatida u “boshqa xat turlarini bekor qiluvchi” ma’nosida qo‘llanilgan.

Bu yozuv hozirgi kungacha ham butun musulmon Sharqida eng ko‘p tarqalgan va eng ommabop yozuv turidir. Hozirgi kunda bosma usulda chiqayotgan barcha kitoblar, jurnallar, gazetalar va hokozolar nasx yozuvi bazasida nashrdan chiqadi. Bu yozuvning bu darajada keng tarqalishiga sabab unda harflarning aniq, ravshan, o‘zaro mutanosib ravishda bir-biriga ulanishi va eng asosiysi, uni o‘zlashtirishning nisbatan osonligidir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR.

1. “Xattotlik san’at va arabcha yozuv turlari” – o‘quv-uslubiy qo‘llanma. Axrorov Xafiz Karimovich. Samarqans-2014.
2. Абдулқодир Муродов. Ўрта Осиё хаттотлик санъати тарихидан. Тошкент: Фан, 1971
3. Абдулғафур Раззоқ Бухорий. Хаттотлик санъати тарихидан. //Бухоро: 2013.
4. Абдулғафур Раззоқ Бухорий. Хуснихат дурдоналари (Настаълик хати қоидалари). Тошкент: Мовароуннаҳр, 2008.